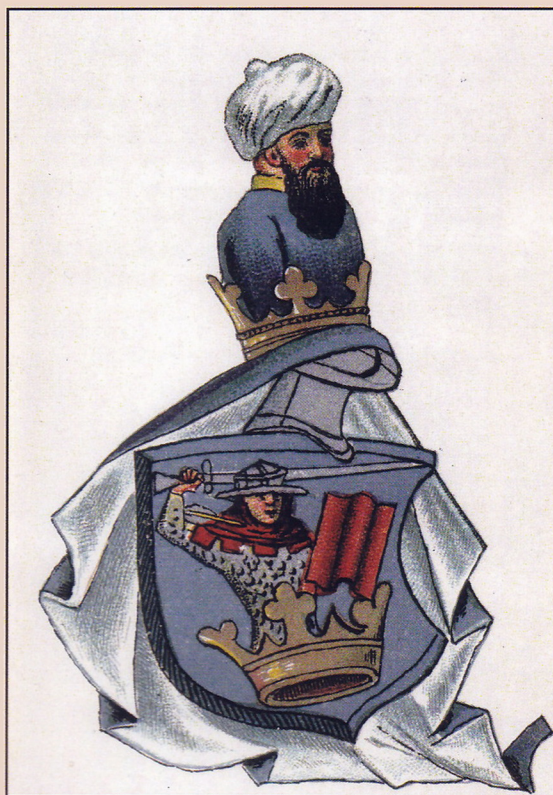

MORISENA

REVISTĂ DE CULTURĂ ISTORICĂ, ANUL IV, NR. 4 (16)/2019

28 februarie 1448. Ioan de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, îi acordă lui Petru de Beregsău blazon nobiliar ca răsplată a serviciilor sale militare aduse în bătălia de la Varna împotriva turcilor (1444) și în luptele împotriva împăratului romano-german Friedrich al III-lea (1446).

Sursa: Lendvai Miklós, *Temesvármegye nemes családjai*, vol. I, Budapesta, 1896, p. 24.

Sorin Forțiu

(Timișoara)

Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa.

Demantelarea¹ fortificațiilor medievale din Banatul istoric este un subiect rău cercetat în istoriografia bănățeană/românească², care nu a reușit încă să depășească informațional momentul pozitivist de la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX. În istoriografia de limbă maghiară din acel moment se vehicula numele grofului *Oettingen Farkas* ca cel care ar fi fost răspunzător cu demolarea fortificațiilor, în conformitate cu prevederile păcii de la Karlowitz (1699). Astfel încât, și azi, acesta, devenit între timp *general* (!)³, apare a fi fost cel însărcinat cu operațiunile, iar *Oamenii lui au lichidat atunci* (i.e. începutul veacului al XVIII-lea) *tot ce era considerat potențial utilizabil – fortificațiile exterioare ale Ciacovei*⁴, *cetăți de pe Dunăre*⁵. Inutil să mai spun că Ciacova a fost demantelată mai devreme, în alte condiții (și nu de către habsburgi!⁶), că de cetățile de pe Dunăre nu s-a atins nimeni, iar fortificațiile care au fost chiar demantelate de către habsburgi nu sunt menționate. Cât privește cetatea Cenad, autorul invocă este contradictoriu; afirmă că ar fi fost distrusă între 1696-1699⁷, pentru ca apoi să scrie că *Fortificațiile [cetății Cenad] au fost demolate în urma păcii de la Karlowitz (1699)*⁸. Mai mult, în întreaga istoriografie,

sorinfortiu@gmail.com, www.banat.ro/academica.htm

Notă: în acest studiu citarea se face prin intermediul textului oferit *italic* (înclinat). Dacă textul citat conține la rândul său text *italic*, atunci acesta este oferit aici cu scris normal.

Acest articol face parte dintr-un studiu extins dedicat demantelării tuturor fortificațiilor medievale bănățene.

1 *DEMANTELÁ vb. tr. 1. a demola sistematic dispozitivele de apărare ale unei cetăți spre a o scoate din sistemul defensiv* (Marcu, 2000).

2 Nici cea maghiară nu stătea cu mult mai bine până în urmă cu 13 ani. Schimbarea a fost adusă de cercetările lui OROSS András.

3 Cotoșman, 1935, p. 26; Rusu, 2005, p. 27.

4 *Perimetrul incintei a fost distrus la 1701* (Rusu, 2005, p. 511).

5 Rusu, 2005, p. 27. Autorul crede că demantelarea s-ar fi realizat odată cu ocuparea Banatului (i.e. post 1716), pentru a preîntâmpina re folosirea cetăților în cazul unor viitoare războaie și nu are cunoștință de prevederile tratatului de la Karlowitz (1699).

6 Subiectul este tratat separat într-un studiu dedicat cetății Ciacova.

7 Rusu, 2005, p. 27.

8 Rusu, 2005, p. 508.

dacă nu se cunosc circumstanțele distrugerii vreunei fortificații bănățene se invocă aproape invariabil drept responsabil groful *Oettingen Farkas*. Dar cine a fost el?

Oettingen Farkas

La începutul anului 1886, pe 11 ianuarie, FEJÉRPATAKY László citește studiul lui SZENTKLÁRAY Jenő, membru corespondent al *Magyar Tudományos Akadémia* (MTA), despre cetatea Zrenjanin¹⁰ în cadrul unei ședințe a secției a II-a (filologie, științe sociale și istorice) a MTA, iar lucrarea este acceptată spre publicare¹¹. Aici, Szentkláray

Fig. 1. Wolfgang IV, Graf zu ÖTTINGEN-WALLERSTEIN¹² (Istanbul, 1699).

lansează informația că *Pentru demantelarea cetăților, pe lângă supravegherea grofului Oettingen Farkas, au fost numiți separat ofițeri imperiali și ingineri în mod individual*¹³. De asemenea, citând informația furnizată de

9 Identitatea lui era deja cunoscută pentru BOROVSZKY Samu, care oferea destule elemente pentru identificare: *gr[óf]. Oettingen Farkas császári kamarás és birodalmi udvari tanácselnök* (Borovszky, 1897, p. 79).

10 Nagybecskerek (l.m.), Becicherecu Mare (l.r.), Großbetschkerek (l.g.).

11 MTA Értesítője, 20, p. 4; *vide* Szentkláray, 1886.

12 Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Inventar-nummer: oai:baa.onb.at:5307573, on-line <http://www.bildarchivaustria.at/Preview/5307573.jpg> (25.07.2019).

13 *A várak lebontásához, gróf Oettingen Farkas felügyelete mellett, külön-külön császári tisztek és mérnökkari egyének neveztek ki* (Szentkláray, 1886, p. 49). Apoi, mai târziu, SZENTKLÁRAY Jenő le mai înflorește puțințel când susține că cetatea (Nagy)Becskerek (azi, Zrenjanin, RS), care fusese inițial cetatea lui Glad (*Glád vára*), a fost demantelată

către Osman Aga, dragoman de Timișoara, se menționează că activitatea, în cadrul căreia au fost folosiți și țărani rascieni neplătiți, a început în luna martie a anului 1701 și s-a încheiat în mijlocul verii¹⁴. Această informație a fost preluată apoi, sub diferite forme, mai lapidar ori în întregime, punctual ori generalizator, de întreaga istoriografie pozitivistă maghiară¹⁵ și a supraviețuit chiar până la sfârșitul sec. XX¹⁶.

Numele *Oettingen Farkas* este doar forma maghiarizată¹⁷ pentru Wolfgang IV, Graf zu ÖTTINGEN-WALLERSTEIN¹⁸, care a fost un om de stat și diplomat al Casei de Habsburg. Din anul 1683, acesta devine *Präsidenten des Reichshofrats* (Consiliul aulic), este unul dintre cei doi reprezentanți plenipotențieri imperiali în cadrul tratatelor de pace de la Karlowitz (13.11.1698–26.01.1699), iar între 20.10.1699¹⁹ și 29.01.1701²⁰ este *Großbotschafter* (ambasador plenipotențiar / extraordinar) la Istanbul (Fig. 1), la întoarcere revine *Präsidenten des Reichshofrats*, iar din anul 1705 devine *Reichsvizekanzler*. Fără a avea posibilitatea de a clarifica situația în detaliu²¹, în opinia mea, nu *Reichshofrats*, ci *Hofkammer*, *Hofkriegsrat* (Consiliul aulic/imperial de război) și *Ofner Cameral Administration*²² au fost organismele mai implicate în demantelarea cetăților bănățene, astfel încât *grof Oettingen Farkas* nu a supravegheat și nici nu a fost însărcinat cu vreo activitate în acest sens.

de către corpul inginerilor ofițeri ai camerei imperiale [de sub] groful Oettingen Farkas (gróf Oettingen Farkas császári kamarás mérnökari tisztek -Szentkláray, 1900, p. 76, nota 1).

14 azon évi nyár derekáiig befejezték (Szentkláray, 1886, p. 49).

15 Borovszky, 1896, p. 264 (Cenad); Borovszky, 1897, p. 70 (Cenad); Reiszig, 1912a, p. 34 (Ciacova); *Idem*, 1912b, p. 83 (Cenad); *Ibidem*, p. 408 și 560 (Zrenjanin).

16 de exemplu, Gilicze, 1996, p. 45.

17 *Farkas* (l.m.) = *Wolfgang* (l.g.), iar cum *Oe=Ö* se ajunge imediat la Wolfgang ÖTTINGEN.

18 [* 1.02.1629, Schloß Wallerstein; † 5.10.1708, Wien].

19 Pregătită de la mijlocul lunii iulie, marea ambasadă la curtea otomană pleacă din Wien (*Foglio Aggiunto all'Ordinario*, 18.07. 1699, 24.10.1699).

20 ambasada condusă de Öttingen-Wallerstein ajunge la Wien (*Foglio Aggiunto all'Ordinario*, 2.02.1701).

21 demers care implică cercetare în arhivele din Wien, pentru care nu dispun de mijloacele financiare necesare.

22 *Budai Kamarai Adminisztráció* (l.m.), *Administrația camerală din Buda* (l.r.).

La data de 7 aprilie, Stephan Christoph Khuess, conducătorul unei trupe de 30 de soldați din Caransebeș, scrie Administrației camerale din Buda că, după terminarea distrugerii fortificațiilor la Caransebeș, nu știe unde urmează să fie transferat (Oross, 2011, pp. 70–71). Sunt forțat să citez din teza de doctorat a lui OROSS András (manuscris disponibil on-line), care a fost publicată în anul 2013, pentru că nu am avut acces și la cartea lui.

Pacea de la Karlowitz (1699)

După un război²³ epuizant purtat vreme de 16 ani, reprezentanții plenipotențieri ai împăratului Leopold I de Habsburg și ai sultanului Mustafa al II-lea semnează, la Karlowitz²⁴ (16/26.01.1699), o pace pentru cel puțin 25 de ani²⁵.

Chiar dacă, drept precondiție a negocierii unui tratat de pace, principiul *uti possidetis*²⁶ a fost acceptat de toate părțile, otomanii au solicitat anumite modificări punctuale ale acestuia încă din 26.01.1698, acceptate inițial de către împăratul Leopold I, iar apoi de către toți ceilalți membri ai Ligii Sfinte²⁷:

– râurile Tisza și Mureș să fie granițele provinciei otomane a cetății Timișoara;

– abandonarea ori demolarea unor fortificații (Titel, Petrovaradin, Ilok, Osijek, Brod) și interdicția de a construi altele noi (Titel);

– fortificațiile (palâncile) de pe frontiera bosniacă a râului Una, împreună cu teritoriul aferent, care erau în posesia Casei de Habsburg, urmau să revină otomanilor, iar restul fortificațiilor de pe același râu urmau să fie evacuate.

Culisele negocierilor sunt extrem de interesante²⁸:

13.11.1698: sâmbătă, la ora 9 am, încep tratativele de pace de la Karlowitz. Primele trei zile au fost cruciale pentru soarta *provincia subjecta Arci Temesvariensi* (provincia supusă cetății Timișoara - tr.m.).

14.11.1698: delegația otomană a insistat ca ceea ce inițial fusese o concesiune (rectificarea frontierelor și demantelarea fortificațiilor) să devină un principiu egal cu *uti possidetis*, ultimul s-ar fi aplicat teritoriilor otomane acum în mâini habsburgice, iar evacuarea și demolarea doar exclusiv habsburgilor. Delegația habsburgică cere ca această concesiune să fie aplicată reciproc; pentru fiecare fortificație demolată/abandonată de către o parte cealaltă tabără să facă echivalentul. Otomanii replică cu exemplul frontierei comune transilvano-bănățene, unde habsburgii

23 *Marele Război contra Otomanilor* (1683–'99), cunoscut și drept *Războiul Ligii Sfinte* / *Der Grosse Türkenkrieg* (l.g.) / *Szent Liga törökellenes háborújában* (l.m.) / *War of the Holy League* sau *Great War on the Turks* (l.e.).

24 Karlowitz (l.g.) / Karlóca (l.m.), Carloviț, Carlovăț (l.r.), Karlofça (l.t.); azi, Sremski Karlovci, RS.

25 art. XX (cu posibilitatea de prelungire pentru încă câțiva ani).

26 (l.l.), literal, *așa cum posezi*.

27 Abou-El-Haj, 2004, p. 109, nota 10; voi menționa aici doar pe cele care au legătură (in)directă cu demantelarea fortificațiilor din Banatul istoric.

28 Îi datorăm lui Rifa'at A. ABOU-EL-HAJ clarificarea tuturor acestor aspecte încă din anul 1967 (Abou-El-Haj, 2004, pp. 95–98). În studiul final dedicat demantelării fortificațiilor medievale bănățene, voi oferi și traducerea paginilor care se referă la problematica *provincia subjecta Arci Temesvariensi*.

trebuie să-și retragă forțele lor militare. Contrareplica a invocat faptul că teritoriul provinciei Timișoara, cu excepția cetății omonime, a fost cucerit de către armatele împăratului, care dețin și câteva fortificații importante. De aceea, prin solicitările otomane și cerința ca provincia să fie abandonată, otomanii sunt nerezonabili și se încalcă axioma militară a cuceririi: cine deține cea mai mare parte a teritoriului este îndreptățit să beneficieze de întregul acestuia. Răspunsul otoman a subliniat toate locațiile deținute aici de sultan, subliniind că cetatea Timișoara, care are capacitatea de a găzdui o garnizoană de 1.000 de soldați, era capitala provinciei și era în mâinile lor și pe cale de consecință și districtele și dependențele ei trebuiau să rămână în continuare sub jurisdicție otomană. Fortărețele invocate de împărat erau doar redute cu o capacitate maximă de câteva zeci de oșteni fiecare. Chiar dacă, teoretic, acestea sunt considerate mai mult decât redute, totuși, dependența lor de Timișoara le fac parte a provinciei, iar cetatea Timișoara, fiind de rang mai înalt, este mai importantă decât suma totală a dependențelor sale. De aceea, reprezentanții otomani au insistat ca fortificațiile și districtele din provincia Timișoara aflate în posesie habsburgilor să fie evacuate. Pentru că părțile insistau în pozițiile lor rigide, mediatorii au propus amânarea negocierilor pe subiectul evacuării și demolării și concentrarea pe alte subiecte.

15.11.1698: în cea mai crucială zi a negocierilor, sugestia anterioară a mediatorilor a fost ignorată, iar dezbaterile referitoare la provincia Timișoara a continuat. Habsburgii au avansat două compromisuri. În primul rând, ei erau gata să predea fortăreața Lugoj otomanilor, dar în schimb cereau ca râul Bega să devină frontieră. Cum erau privați de accesul la râurile Mureș și Tisza și invocând că râul Bega are apă curgătoare doar 9 luni pe an (!), otomanii au replicat că Bega nu este o linie de demarcație bună și au respins acest prim compromis. Habsburgii au răspuns la obiecții acceptând să evacueze zona la nord de râul Bega, cu condiția ca zona să rămână neutră, nelocuită și necultivată, servind ca tampon între posesiunile sultanului și cele ale împăratului. Otomanii au obiectat subliniind că acest aranjament era contrar spiritului de pace. Spre sfârșitul zilei, habsburgii au redus dimensiunea acestei zone tampon la un sector de 3–4 mile în adâncime, delimitată de râurile Mureș și Tisza.

16.11.1698: delegații împăratului au insistat pe subiectul zonei tampon, subliniind că este concesiunea maximă în cazul Timișoarei. În acest moment era vizibil că, în fapt, controlul total al râurilor Mureș și Tisza era punctul cel mai important în litigiu. Doar când a devenit clar că otomanii nu vor ceda, habsburgii au convenit ca râurile Mureș și Tisza să devină frontieră comună în N și V regiunii²⁹, iar otomanii au obținut ce au solicitat încă din 26.01.1698. Habsburgii au fost obligați să

abandoneze toate cuceririle lor din Banatul istoric.

În final, articolul al II-lea al tratatului de pace prevedea demantelarea tuturor fortificațiilor din Banatul istoric, mai puțin cetatea Timișoara; sunt menționate explicit *Caransebes* (**Caransebeș**), *Lugas* (**Lugoj**), *Lippa* (**Lipova**), *Csanad* (**Cenad**), *Kis Canisia*³⁰, *Betsche* (**Becej**), *Betskerek* (**Zrenjanin**), & *Sablia* (**Žabalj**). La acestea se vor mai adăuga **Făget**, **Mehadia**, **Jdioara** și **Kimin**³¹, din estul Banatului, **Ezeriș**³², **Bocșa**, **Vârșeț**, **Vepries** (**Chelmac-Cetate**)³³ și **Felnac**³⁴, ultimele două aflate pe malul bănățean al râului Mureș. Pe malul stâng al râului Tisza, în dreptul localității Titel, mai apare și un **Turris**³⁵ *ex pacto pacis destructa*³⁶. În total, este vorba de 17 fortificații³⁷ de sine stătătoare, care au fost demantelate de către habsburgii în anul 1701, fără a mai fi reconstruite vreodată³⁸. O situație specială întâlnim la Arad³⁹, Szeged⁴⁰ și Žabalj⁴¹, unde doar redutele bănățene ale cetăților, care protejau poduri peste râurile Mureș și Tisza, au fost desființate⁴². În primul caz, otomanii au insistat 6 luni ca fortificația habsburgică, ridicată de către trupele lui Eugeniu de Savoya⁴³ în toamna anului 1698⁴⁴ pe o insulă a

30 *Kis Canisia* nu este Kanjiža, RS (i.e. Stara Kanjiža / Kanizsa / Magyarakanizsa) de pe malul drept al Tiszei, ci *Küciük-Kanizse* (l.tr.) / *Klein Kanisa* (l.g.) / *Kis Kanizsa* (l.m.) / *Canija Mică* (l.r.), localitate care a dispărut, situată pe malul bănățean al râului, la N de Novi Kneževac, RS. Planul fortificației la Gilicze, 1996, p. 32.

31 *Lugos et Kimin, ultima vero Lugos solum* (*Relazioni*, II, p. 509). Fortificația *Kimin* nu este încă identificată.

32 *vide* Forțiu, 2016a.

33 *vide* Forțiu, 2016a, nota 15.

34 *vide* Forțiu, 2016b, p. 922.

35 i.e. *turn* (l.l.).

36 *Mappa Geographico Limitanea ...* (1703), Sectio XXXIX.

37 denumite în diferite feluri (*arx* - Cenad și Felnac; *castellum* - Becej; *fortalitium* - Lipova veche și *Kis Canisia*).

38 cerință a articolului II din tratatul de pace de la Karlowitz.

39 pentru planul cetății Arad *vide Livre Troisieme*, 1698, p. [52].

40 pentru planul fortificațiilor de la Szeged, *vide Livre Troisieme*, 1698, pp. [42]–[44].

41 pentru planul fortificațiilor de la Žabalj *vide Livre Troisieme*, 1698, pp. [34]–[35].

42 deci, în total sunt 17 + 3 fortificații.

43 7 regimente sub directă sa comandă și alte 5 comandate de către generalul *de Trucksas*^a și toată cavaleria, cu 20 de piese de artilerie și încă alte 5 regimente sau 9 batalioane (*Livre Troisieme*, 1698, p. [51]).

^a Veit Heinrich, Freiherr Truchseß von Wetzhausen [* 29.02.1644; † 15.11.1710]; 24.12.1691: general-maior, 14.01.1695: general-locotenent, 30.07.1708: general de cavalerie (ASB, 2006, p. 103).

44 între 30.10.–28.11. (*Livre Troisieme*, 1698, p. [51]).

29 rezumat după Abou-El-Haj, 2004, pp. 95–98.

Mureșului, cu o redută bănațeană, care apăra podul lung de ~116 m⁴⁵ peste un braț al râului Mureș, să fie și ea distrusă, fără ca acest lucru să se întâmple⁴⁶. Cazul fortificațiilor de la Žabalj este și mai particular pentru că, spre deosebire de Arad și Szeged, locația este menționată distinct în *Articulus secundus* al tratatului de pace ca fiind supusă demantelării totale, dar acest lucru nu se întâmplă⁴⁷.

Planul habsburgic al cetății Cenad

Planul cetății Cenad demantelate de către habsburgi în conformitate cu prevederile tratatului de pace de la Karlowitz a supraviețuit printr-o schiță aflată în fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria di Bologna, IT⁴⁸ (Fig. 2). Aici există și un plan al cetății *post* demolare⁴⁹.

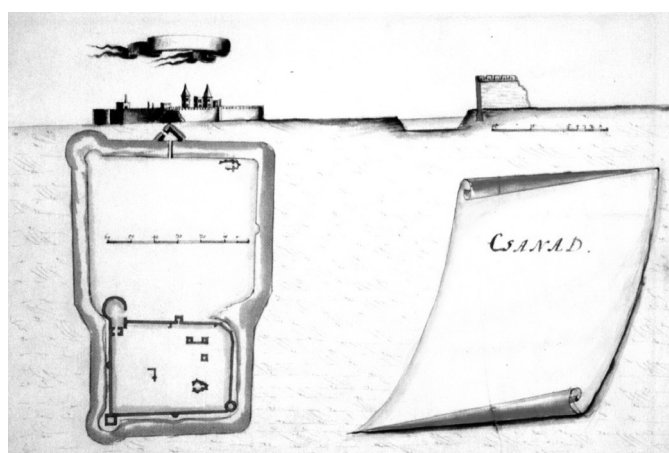

Fig. 2. Planul cetății Cenad înainte de demantelarea din primăvara anului 1701⁵⁰.

Nici unul dintre cele două planuri⁵¹ nu este semnat ori datat

⁴⁵ 58 toises (*Livre Troisieme*, 1698, p. [51]).

⁴⁶ Stoye, 1994, pp. 202-203, 211. Capul de pod bănațean a fost desființat.

⁴⁷ *Mappa Geographico Limitanea... (Sectio XXXVIII)* din anul 1703 ne arată că fortificațiile de pe malul drept al râului Tisza au rămas în picioare. Pentru întreg sistemul de fortificare de aici, *vide Livre Troisieme*, 1698, p. [35].

⁴⁸ Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB), Ms. 21/23 (42) (*apud* Kisari Balla, 2005, p. 184, 32. *Csanád – Csanad*).

⁴⁹ VERESS Endre menționa și schița fortificației demantelate a Cenadului: 31. *Csanád. (A vár látképével együtt.)* 32. *Ugyanaz lerombolva.* (Veress, 1906, p. 9). BÓNA István a publicat ambele planuri ale cetății Cenad: *Marosvár/Csanád alaprajza látképe 1697 (fals?) őszén (a) és 1699-ben (fals!) (b)* (probabil Bóna, 1995 -non vide); *vide Fig. 2 și 3*.

⁵⁰ Kisari Balla, 2005, p. 299, 32. *Csanád – Csanad*, hartă manuscris, acuarelă color, 41 × 28 cm, scara: 60 stânjeni vienezi = 8,9 cm [cca. 1:1300], disponibilă la Biblioteca Universitaria di Bologna, IT (BUB), Ms. 21/23 (42).

⁵¹ Fondul Marsigli de la Biblioteca Universitaria di Bologna (BUB) are peste 1000 de hărți. Pentru că nu toate au fost realizate de L. F. Marsigli, KISARI BALLA György (2005)

și ambele aparțineau unui preconizat, niciodată finalizat, volum marsiglian intitulat *Acta executionis pacis*.

După studiul lui Gheorghe SEBESTYÉN (1984)⁵², în istoriografia românească s-a lăsat ideea că *planul așezării [Cenad a fost], realizat în [toamna⁵³] anul 1697 de ofițerul austriac (sic!), contele Luigi Fernando Marsigli (sau de corpul de ingineri militari de sub comanda sa – sic!⁵⁴)⁵⁵. În fapt, după cum am arătat deja, acesta nu avea cum să execute planul în acel an⁵⁶, iar datarea este doar circumstanțială. Nu știm cu siguranță când a fost realizat planul și nici cine este autorul, dar am putea bănuși cu temei⁵⁷ că este vorba despre Johann Christoph MÜLLER⁵⁸, secretarul personal al lui Marsigli, dacă nu*

folosește, probabil după exemplul arhivei Marsigli din Bologna (BUB), titulatura de *Officina / műhely Marsigli. Officina* (l.it.) înseamnă *atelier* (l.r.), ori nici vorbă de așa ceva în campanie ori pe câmpul de luptă. Este vorba de *Marsigli's own secretaries ori assistants*, care produceau *cleaner copies from his rough memoranda* (Stoye, 1994, p. 129, 134). De asemenea, aceștia copiau hărți realizate de către alții (de exemplu, în timp ce Giovanni Morandi Visconti s-a aflat în anturajul lui L. F. Marsigli la Lugoj, în octombrie 1700, secretarul Johann Christoph MÜLLER a copiat multe dintre hărțile acestuia – Stoye, 1994, pp. 205-206).

⁵² Sebestyén, 1984, p. 41. Gheorghe SEBESTYÉN doar preia datarea greșită a lui VERESS Endre din 1906 (Veress, 1906, p. 9). Aceasta este încă în uz și în istoriografia maghiară (Kisari Balla, 2005, p. 184, 32. *Csanád – Csanad*; Karczag, Szabó, 2010, p. 252; G. Tóth, 2014, p. [63]). Pentru explicații amănunțite, *vide* Forțiu, 2016a, pp. 1-2.

⁵³ Ioan HAȚEGAN este mai imaginativ; *În aceeași vară [1697,] Luigi Ferdinando de Marsigli vizitează Cenadul, cu o garnizoană imperială și face o schiță a cetății* (Hațegan, 2016, p. 90).

⁵⁴ Marsigli a fost promovat *inspector general al lucrărilor de asediu* (1686), dar a primit comanda unui regiment de infanterie propriu (cunoscut drept Salzburger Hausregiment / Infanterie-Regiment Nr. 59) încă din luna februarie a anului 1693 și avea gradul de colonel (Stoye, 1994, p. 42, 119).

⁵⁵ Móre Heitel, 2005, p. 11 și 17, 20. Datarea 1997 este arhigeneralizată (*vide* și Micle, 2013a, p. 207; *Ibidem*, 2013b, p. 164 etc.).

⁵⁶ Forțiu, 2016a.

⁵⁷ L. F. Marsigli nu a fost un bun desenator, astfel încât este exclus ca el să fi desenat planul cetății Cenad.

⁵⁸ Johann Christoph MÜLLER [* 15.03.1673, Vorstadt Wöhrd bei Nürnberg; † 21.06.1721, Wien]; matematician și cartograf german, *Genie-Offizier (Ingenieurhauptmann)* în armata habsburgică. După studii umanistice, devine ucenicul lui Georg Christoph EIMMART, *cel tânăr* [* 1638; † 1705] pentru 4 ani. Eimmart îl recomandă pe Müller lui Luigi Ferdinando MARSIGLI, iar acesta îl angajează drept secretar și cartograf personal (martie 1696-8.01.1704) (Stoye, 1994, p. 135-137, 153, 241). Lucrările sale sunt importante pentru că se bazează pe observații și măsurători directe.

ar exista și un plan al cetății Cenad după demolare⁴⁹. Ori, Marsigli și Müller știm sigur că nu au fost la Cenad când are loc această operațiune de distrugere. Dar, în fapt, poate să fie vorba doar un singur desen original, care apoi a fost doar redesenat pentru a indica demantelarea prin hașuri⁵⁹?! Dacă așa au stat lucrurile, prezența lor/lui la Cenad nu mai este necesară. Când a fost realizat desenul original?

Regimentul de infanterie Marsigli a participat și la campania militară habsburgică din anul 1695. Scopul acesteia era de-a ataca cetatea Timișoara din mai multe direcții. La data de 10 septembrie, armata habsburgică își face tabăra la o oră depărtare de Cenad, care nu este sub control otoman, unde vor rămâne pentru repaus și ziua următoare. Pe 12.09., întreaga armată trece râul Mureș pe un pod de vase construit lângă Cenad. În aceeași zi, se ridică tabăra pe malul drept al râului⁶⁰, înainte de Nădlac. Dispunerea trupelor de aici a supraviețuit într-un plan⁶¹, care relevă regimentul *Marsillie* (i.e. Marsili / Marsigli⁶²) chiar în mijlocul dispozitivului. Nu știm dacă proprietarul era cu regimentul său în acel moment, ori acesta era sub comanda locotenent-colonelului Salzer von Rosenstein⁶³. Acesta a fost primul prilej, dar nu și unicul⁶⁴, de care am cunoștință în care L. F. Marsigli s-ar fi aflat destul de aproape de Cenad pentru realizarea unui plan al cetății de aici. În acest moment, Johann Christoph MÜLLER nu era încă în slujba lui. Putem crede că L. F. Marsigli, ori cineva

59 *vide* desenul cetății Mehadia înainte (Sebestyén, 1984, p. 43) și după demantelare (Groza, 1998, p. 46; Forțiu, 2016a, p. 2, Fig. 1.). Nu văd vreun impediment pentru ca acest lucru să nu se fi întâmplat și în cazul cetății Cenad (*vide* Fig. 2 și 3).

60 *Foglio aggiunto all'ordinario*, 21. Settembre 1695., p. [1]. și 24. Settembre 1695., p. [1], În: *Avisi italiani, ordinarii, e straordinarii dell'anno 1695*, Vienna, Appresso Gio[vanni]. van Ghelen, p. [309], [313].

61 Gilicze, 1996, p. 33, [Fig.] 3.: *Campement den 12. Septembr: Anno 1695.*; în rest, cronologia lui GILICZE János are erori.

62 Numele lui L. F. conte Marsigli a fost grafiat diferit în funcție de limbă, autor etc. Eu am optat pentru Marsigli.

63 probabil Johann Melchior Salzer, Freiherr von Rosenstein [*~1644; † 1724]; 1695: locotenent-colonel, 12.04.1708 cu rangul și din 22.04.1705: general-maior, 4.05.1716: general-locotenent, 7.10.1723: general (ASB, p. 87).

64 În 1696, regimentul *Marvillij* este pe malul drept al râului Mureș, undeva în amonte de Cenad, dar în aval de Nădlac, așa cum ni-l arată un plan al taberei imperiale între 27.06.–6.07. (Gilicze, 1996, p. 39, [Fig.] 9: *Campement beij Chonatt von 27 Junij vis den 6 Julij 1696.*). Dar acest regiment este probabil cel al lui Franz Xaver, Cavaliere di Marulli. În acest timp, L. F. Marsigli era la vest de râul Tisza și construia poduri la Titel și Žabalj (Stoye, 1994, pp. 136–138). Chiar dacă la începutul lunii septembrie Marsigli este la Szeged, de unde apoi trece Tisza pentru a ajuta armata imperială în retragere, nu se știe dacă a ajuns până la Cenad.

din anturajul său, a realizat acum o schiță a viitorului plan, care a fost redesenat de către J. Ch. Müller, probabil în anul 1697⁶⁵, ori ulterior. Acest plan redesenat a fost folosit apoi de către același Müller în primăvara anului 1701 pentru a ilustra și demantelarea cetății Cenad. Dar parcă există o explicație și mai bună!

În vederea delimitării graniței dintre Banatul de Timișoara⁶⁶, principatul Transilvaniei și Valahia, L. F. Marsigli și suita sa⁶⁷, din care J. Ch. Müller făcea parte, se deplasează pe traseul Brod (18.08.1700) – Szeged – Arad (la începutul lunii septembrie) – trece pe malul bănațean al Mureșului – Lipova (întâlnire cu Kapuci Başı Ibrahim Effendi) – Făget – Lugoj⁶⁸. Cum deplasarea de la Szeged la Arad s-a realizat pe malul drept al Mureșului, Marsigli și Müller au fost îndeajuns de aproape pentru a vedea clar cetatea Cenad, care se afla doar la o depărtare de o aruncătură de săgeată de riul Mureș⁶⁹ și a îi face planul (J. Ch. Müller). Poate acesta este și motivul pentru care clădirile din *cetatea interioară* și cele din *cetatea de mijloc* sunt atât de schematic redate⁷⁰. În final, nu știm cu

65 în acest an, aflat la/lângă Wien în marea majoritate a timpului, deoarece era implicat într-o anchetă militară, Marsigli decide să realizeze o hartă a Dunării... *What he* (i.e. Marsigli) *ultimately decided was to hand over to Muller his old materials, instructing him to copy them in a more professional and elegant manner* (Stoye, 1994, p. 137). Chiar dacă acest lucru se referă la o hartă generală a regiunii, putem bănuși cu temei că și alte materiale cartografice au fost incluse în comanda sa.

66 denumire uzitată des de către L. F. Marsigli.

67 secretarul său particular, J. Ch. Müller, secretarii *Commissione limitanea*, traducători^a, escorta militară, lucrătorii care puneau pietrele de hotar, tăiau copacii, săpau șanțuri, demantelau fortificații etc.

^a de exemplu, Johann Michael von THALMANN / Talman, Talmann, Tallmann, Dallmann [* ?; † ?]; absolvent al școlii de limbi orientale de la Wien, traducător și interpret (*Sacræ Cæsareæ Majestatis Linguarum Orientalium Interpretis; a great pioneer* – Slottman, 1997, p. 367), 1699 – interpretul lui L. F. Marsigli, de la începutul anului 1703 este reprezentantul Casei de Austria la Istanbul cu rang de secretar, apoi (30.01.1704) *residentem Ministrum* și *Internuncio* din 15.04.1712 (Slottman, 1997, pp. 337-368, 370, 422). În anul 1702, el a editat catalogul colecției orientale a lui L. F. Marsigli.

68 Stoye, 1994, pp. 202-203.

69 Conform mărturiei lui Evlya Celebi din vara anului 1663 (*Călători străini ...*, VI, p. 647) și a celei habsburgice din 1687^a. Brațul Mureșului, care curgea în proximitatea Cenadului era încă la mai puțin de 570 m de cetate (*Franzsiszeische Landesaufnahme*, 1819-'69). Azi, după ce râul a fost regularizat, Mureșul este la peste 1,3 km de presupusa fortificație.

^a *acest loc [Cenad] are un bun și foarte puternic castel, care este situat pe malul râului Mureș (questo luogo (i.e. Chonad – n.m.) hà un buon, & assai forte Castello, stà situato alle sponde dell Fiume Maros – Foglietto straordinario*, 6.04.1687, p. 1).

70 a se compara cu planul cetății Lipova, care este mult

exactitate când a fost realizat planul cetății Cenad și de către cine. Oportunități au fost mai multe. În opinia mea, varianta a doua este mai plauzibilă (*novacula Occami*).

Pe cât de important este acest plan al cetății Cenad, pe atât de puțin a fost el studiat⁷¹. Nici măcar unitatea de măsură folosită pentru a indica scara lui nu este cunoscută istoriografiei românești⁷²! Aceasta era stânjenul vienez (1,896 m)⁷³, astfel încât dimensiunile cetății interioare sunt de 72 × 98 m (0,7 ha)⁷⁴, iar cele ale cetății exterioare de 119 × 132 m (1,57 ha). Zidurile exterioare ale cetății aveau o înălțime de ~6,75 m și grosimea de 1,5 m. Și cum planul nu avea o roză a vânturilor, el a fost "răsucit" în toate direcțiile⁷⁵ în

mai bogat în informații (Kisari Balla, 2005, p. 300: 34. *Lippa*).

⁷¹ Sebestyén, 1984, p. 49; Iambor, 2001, pp. 99–100; *Idem*, 2003, pp. 26–27; Rusu, 2005, pp. 508–509. Dar pentru un studiu aplicat este nevoie de o copie digitală de bună calitate, la rezoluție mare, care poate fi cumpărată doar de la Biblioteca Universitaria di Bologna, IT. Altfel, riști să vezi un turn *hexagonal* (Iambor, 2003, p. 26; *Ibidem*, 2005, p. 83; Rusu, 2005, p. 508), care, în fapt, este *circular*.

⁷² În istoriografia maghiară primul care a alocat un studiu dedicat acestei reprezentări este G. TÓTH Péter în anul 2014.

⁷³ hartă manuscris, acuarelă color, dimensiunea 41 × 28 cm, scara: 60 *bécsi őla* = 8,9 cm [*cca. 1:1300*]^b (Kisari Balla, 2005, p. 184, 32. *Csanád – Csanad*).

^a i.e. stânjen vienez (l.r.); 1 stânjen vienez (sau klafter -l.g.) = 1,89648384 m.

^b fără a putea să verific, pentru că reproducerea lui KISARI BALLA György nu permite acest lucru, am impresia că, de fapt, sunt două scări distincte, pentru că există două rigle gradate diferit, cea a fortificației (pe mijlocul ei) și cea care se referă la șanț și zid (dreapta sus).

⁷⁴ *o cetate interioară cu dimensiuni aprox. de 135/140 x 105/110 m* (Rusu, 2005, p. 508, după Iambor, 2003, p. 26). Gheorghe SEBESTYÉN nu menționează vreo mărime, dar măcar știe că este vorba despre niște *stânjeni* (Sebestyén, 1984, p. 49).

⁷⁵ În lipsa unor repere exacte pe teren până și așezarea acestui plan pe harta localității actuale a fost propusă în *poziție greșită* (sb.m.) de regretatul Petru Iambor [în anul 2001^a], care a considerat că nordul nu s-ar afla în partea de sus a desenului ci pe latura sa din dreapta (Móré Heitel, 2005, p. 11). Această orientare provine din mențiunea lui Evlya Celebi, care spune că *cetatea-varoș (de mijloc) are o poartă spre apus*^b. Planul habsburgic are o singură ieșire în partea superioară, peste un pod protejat de o redută. Dacă există identitate între descrierea lui Evlya Celebi și planul habsburgic, pare că acesta trebuie rotit spre stânga cu 90° (sau 45° dacă luăm în considerare poziția efectivă a porții din redută), pentru ca nordul să fie în susul desenului (după cum suntem azi obișnuiți). G. TÓTH Péter consideră că *the map is west-up oriented*^c și subscrive, astfel, la orientarea lui P. Iambor. Nu este scopul acestui articol de-a oferi o soluție la această dilemă spațială. În opinia mea, problema trebuie reluată de la "zero" (și fără idei preconcepute!), cu o

tentativa de a îl suprapune peste realitatea de azi din teren. Dar concluzia lui G. TÓTH Péter nu poate fi chiar ignorată; în acest moment, schița habsburgică nu poate fi suprapusă peste planul orașului de azi pentru că lipsesc sursele scrise clarificatoare și cercetările arheologice⁷⁶, care să faciliteze identificarea elementelor relevante de schiță⁷⁷. Și mai trebuie observate încă două lucruri:

Clădirile din cetatea interioară (**Fig. 2**) au fost considerate a fi biserici de către istoriografia contemporană, care au fost transformate în moschei în timpul ocupației otomane, pentru a redeveni biserici (>1686), din nou moschei (>1701) și din nou biserici *post* 1716. Toate acestea apar a fi fost distruse conform planului care înfățișează cetatea Cenad demantelată (**Fig. 3**). Dacă aceste clădiri chiar au fost biserici⁷⁸, fără vreun rost a fi distruse, cel care a realizat planul cetății Cenad după demantelare (1701) nu a fost la Cenad și a realizat-o

analiză critică a tuturor săpăturilor și localizarea lor pe un plan general, achiziția unei copii digitale la rezoluție mare a planului habsburgic de la Biblioteca Universitaria di Bologna (costă doar ~50 €), cu realizarea unor semnificative cercetări arheologice noninvazive (tomografie electrică, GPR) acolo unde realitatea din teren o permite. Doar apoi se va putea trece la interpretări ...

^a Iambor, 2001, p. 108.

^b *Călători străini* ..., VI, p. 647.

^c G. Tóth, 2014, p. [63]. Nu are rost să discutăm varianta oferită de către Ioan HAȚEGAN, care "răstoarnă" cu totul planul habsburgic și-l reproduce cu susul în jos (fără vreo roză a vânturilor!) și cu o scară greșită (Hațegan, 2016, p. 94, *Foto 58 Plan detaliat Marsigli*).

⁷⁶ Toate considerațiile lui Petru IAMBOR referitoare la *ce* exact reprezintă descoperirile arheologice din campania anului 1987 (Iambor, 2005, pp. 85–86) *par* că sunt viciate de faptul că el a considerat o cetate cu ~102,5–120% mai mare (adică, cel puțin dublă ca mărime!) decât cea relevată de planul habsburgic.

⁷⁷ *In the city churches and steeples are indicated, but unfortunately they cannot be identified due to the lack of written sources and archaeological findings. As a consequence, Marsigli's map cannot be projected on the present layout of the city* (G. Tóth, 2014, p. [63]). Nu știu dacă el are cunoștință (nu le amintește) de cercetările arheologice invazive desfășurate în Cenad în anii 1974–'75, 1987, 1994–'95, 2000–2002 (Cod RAN: 156268.01). Poate se îndură cineva să publice și rezultatele săpăturilor lui Petru IAMBOR rămase în manuscris.

În anul 2013, arhitectul Cătălin J. HANCHEȘ a realizat și el o astfel de suprapunere, pe care am văzut-o, dar care a rămas până azi în manuscris (din păcate!). Ea seamănă mult cu cea realizată ulterior de către BUZÁS Gergely (Buzás, Kovács, *on-line*).

⁷⁸ în fapt, nu știm ce reprezintă ele! Evlya Celebi menționează și clădiri administrative în interiorul *cetății interioare* (*Depozitul de muniții, magazia de grîne -Călători străini* ..., VI, p. 647).

doar după schița inițială, astfel încât lucrarea este fără vreo valoare informațională complementară.

Csanad arx

La Cenad au existat mai multe fortificații distincte de-a lungul timpului. Un *castrum* atestat documentar în anul 1230⁷⁹, dar care nu mai apare menționat în 1241⁸⁰ și nici ulterior. Târziu, în perioada 1459-'62⁸¹, este (re) construită cetatea Cenad de către episcopul Adalbertus de Hangács⁸², care este refăcută apoi, după ce trupele lui Dózsa György au ocupat-o, jefuit-o și incendiat-o (27.05.1514⁸³), tot de un episcop de Cenad, Franciscus de Chahol. Apoi, 27.09.1529, Valentin Török jefuiește Cenadul, dar nu avem informații că ar fi avut loc vreun asediu⁸⁴. La începutul/mijlocul lunii septembrie a anului 1550, trupele conduse de către Nicolae CHEREPOVICI de Sásvár⁸⁵ ard târgul Cenad și asediază cetatea, provocând mari pagube zidurilor și clădirilor din interior⁸⁶, fără a

reuși să o cucerească⁸⁷. Imediat se știe că *Gaspar Perusics adună cu greu provizii în cetatea Cenadului, din cauza mulțimii locuitorilor, care se adunaseră în mare număr în întăriturile fortăreței lui, târgul fiind ars de rascieni, iar castelanul ar fi cerut subsidii de la maestrul trezoreriei, Andrei Báthory de Ecséd*⁸⁸. Cenadul devine otoman îndată după cucerirea cetății Timișoara (25.07.1552).

Călătorul otoman Evlyia Celebi, care a fost la Cenad în vara anului 1663 pentru a inspecta cetatea, amintește de o *cetate interioară*, de formă pătrată, cu *ziduri tari* (i.e. de piatră?) de jur împrejur, în lungime de 700 de pași. Doar această *cetate interioară* este dotată cu un șanț⁸⁹. Apoi o *cetate-varoș* (sau *de mijloc*), cu perimetrul de 1000 de pași, care este o *palancă împrejmuită cu un zid de pământ bătătorit, iar poarta ei este spre apus. Orașul cel mare din exterior ... e o palancă înconjurată de un singur zid din grinzi mari de yalvan. Are trei porți trainice ... Și în afara orașului [cel mare din exterior] mai sînt multe case*⁹⁰.

Planul cetății Cenad din colecția Marsigli nu mai reprezintă grafic și orașul cel mare din exterior cu fortificația sa și cele trei porți consemnate de către Evlyia Celebi. Găsim doar o mică redută exterioară lângă *cetatea-varoș*, care protejează un pod peste un șanț umplut cu apă⁹¹, care avea dimensiunile de ~18 m lățime și ~3 m adâncime și înconjură *cetatea-varoș* pe trei laturi și cetatea interioară pe încă una (Fig. 2). Aceste inadvertențe, și altele⁹², mă determină să

Toma de Nadasd că *Cianadinum oppidum, salva arce, igne consumptum, posteaque remiasam esse nonnihil oppugnationem propter caedem, quae ex arce in illos edebatur* (DRH, II/4, pp. 485–485, doc CCXCVIII).

^a Nádasdi és fogarasföldi Nádasdy Tamás (l.m.)

^b Antun Vrančić (l.cr.), Verancsics Antal (l.m.), Anton Verancici (l.r.).

87 Ioan HAȚEGAN afirmă greșit contrariul (Hațegan, Boldea, Țeicu, 2006, p. 345 (cu indicație bibliografică greșită); Hațegan, 2016, p. 72 - fără indicație bibliografică).

88 La 2.10.1550, din Eger, Antonius Verantius scrie lui Toma de Nadasd că *Allatum postremo est, Gasparem Perussium gravissime in arce Cianadiensi annona laborare propter multitudinem oppidanorum, qui magno numero intra ejus arcis munitiones confluerant, incenso a Rascianis oppido, misisseque ad Andream Bathoreum pro subsidio, quandoquidem ne adhuc quidem oppugnari a Rascianis, desiisset* (DRH, II/4, pp. 489–490, doc CCCI).

^a Ecsedi Báthory András (l.m.), membru al partidei habsburgice, între 1544-'54 a fost maestru al trezoreriei.

89 iar pe planul habsburgic pare că această realitate este reflectată, deoarece cetatea interioară pare că este dotată cu două rânduri de șanțuri cu apă! Ne-o arată succesiunea cromatică roșu–alb–verde–alb–verde; dacă nu cumva s-a făcut doar economie de vopsea...

90 *Călători străini...*, VI, pp. 647–648.

91 nicidecum menționat de către Evlyia Celebi!

92 de exemplu, perimetrul fortificației interioare.

79 *Item aliam terram nomine Chykam in Chenadiensi Comitatu sitam et ad ipsum Castrum pertinentem...* (ÁÚO, XI, pp. 218–220, [doc. 161]); Szentpetery, 1923, pp. 150–151, nr. 467 (cu bibliografia). Spre dezamăgirea unora, atestarea documentară a unei fortificații la Cenad nu poate fi "împinsă" înainte de acest an.

80 Chiar dacă nu este subiectul acestui studiu, mă întreb *ce fel de castrum* exista (dacă mai exista?) la Cenad, în anul 1241, dacă Rogerius din Apulia vorbește doar despre *Chanadinum ciuitatem*^a, iar *soldăți și multe doamne* s-au refugiat la 16 km distanță, în mănăstirea Igriș, *în care se strânseseră ca într'o fortăreață întărită (munito castro)* (Popa-Lisseanu, 1935, p. 51/91).

^a dar Gheorghe Popa-Lisseanu traduce *cetatea* (sic!) *Chanad* (Popa-Lisseanu, 1935, p. 47/87).

81 printr-o scrisoare din 11.10.1459 episcopul de Cenad doar cere papei Pius al II-lea ca acesta să intervină, iar capitlul să-și asume partea de cheltuieli care îi reveneau cu fortificarea localității (construcția unui șanț și a unui zid de piatră de jur împrejur). În 17.08.1462, când regele Matia Corvin este la Cenad, zidurile cetății erau deja ridicate (Borovszky, 1897, p. 77).

82 Borovszky, 1897, pp. 76–77.

83 greșit 15-20 iunie la Hațegan, 2016, p. 71.

84 în acel moment scaunul episcopal era vacant.

85 Sásvár-i CHEREPOVITH / CSEREPOVICS Miklós (l.m.) / Nikola CREPOVIĆ (Forțiu, 2016b, p. 906, nota 145).

86 *Cserepovics Miklós, Petrovics [Péter] egyik szerb kapitánya ostrom alá fogta Csanádott 1550. szept[ember]. végén^a. A hetekig tartó ostromnak, mely alatt a vár falai roppantul megromlólódtak, épületei leégtek, a vége az lett hogy a Perusics [Gáspár] fölmentésére érkezett Varkocs Tamás váradi parancsnok a Cserepovics hadait teljesen szétverte s Csanádott felszabadította* (Borovszky, 1897, p. 78).

^a datarea este imprecisă; la data de 21.09.1550, din Eger, deci de la aproape 200 km depărtare de Cenad, *Nicolaus C. a Salmis et Neuburg S. R. M. generalis capitaneus*, scrie deja comitelui Toma de Nadasd^a că *Cenad chiar a ars (Csanad gar verbren[n]t -DRH, II/4, p. 484, doc CCXCVII)*. Trei zile mai târziu, tot din Eger, Antonius Verantius^b îl informa pe același

avansează ipoteza că planul din colecția Marsigli ilustrează o cetate refortificată de către habsburgi⁹³, după ce au ocupat Cenadul în anul 1686⁹⁴, iar în întreprinderea lor au refolosit elementele de fortificare anterioare.

Demantelarea

Timp de mai bine de doi ani de la momentul Karlowitz nu s-a întâmplat nimic. Într-o scrisoarea către

Conform planului habsburgic, acesta este de 320 m. Evlyia Celebi spune că *cetatea interioară* avea 700 de pași în lungime. Rezultă că un pas este egal cu 0,486 m (320:700). Dar în cazul cetății Jdioara^a avem un pas de 0,752 m (301:400). Diferența între cele două valori este consistentă^b! Doar dacă considerăm valorile maxime de 140 × 110 m pentru fortificația interioară a Cenadului vom obține un pas comparabil (0,714 m; 500:700). Dar metrul nu era în uz la cumpăna sec. XVII–XVIII...

Apoi, raportul dintre lungimea perimetrului cetății interioare și cel al *cetății-varoș* este de 0,7 (700:1000) dacă luăm în considerare dimensiunile menționate de către Evlyia Celebi și mai mic de 0,66 dacă luăm în considerare informațiile furnizate de către planul habsburgic.

^a Evlyia Celebi menționează că cetatea Jdioara avea perimetrul de *vreo patru sute de pași; a spus-o meșterul constructor în timpul renovării ei* (Călători străini..., VII, p. 534). Cercetările arheologice de aici au determinat o lungime a perimetrului de 301 m (Măruia et alii, 2011, p. 257, Fig. 3.: *Perimetru SIT [Jdioara]: 301 m.*).

^b mă mir cum poate afirma G. TÓTH Péter că datele oferite de Evlyia Celebi pentru lungimea perimetrelor celor două cetăți (cea interioară și *cetatea-varoș*) ar corespunde cu datele citite de pe planul din colecția Marsigli (Cselebi a belső és középső vár kerületeként 700 és 1000 lépést adott meg, ami arányait tekintve tökéletesen megfelel a várfalak térképről leolvasható hosszúságának - G. Tóth, 2014, pp. 65-66).

93 cel puțin șanțul de apă care înconjoară întreaga cetate, podul și reducta de protecție, nicidecum menționat de către Evlyia Celebi, par să le aparțină.

94 Încă nu știm circumstanțele cuceririi, pe care o constatăm doar la începutul lunii aprilie 1687. Este neverosimilă ipoteza unui Cenad aflat sub controlul unor *haiduci creștini*, care schimbă tabăra mai în fiecare an (Hațegan, 2016, p. 88). Subiectul Cenad 1685-1701 trebuie reluat prin studiu aplecat al documentelor de epocă. Până atunci, să notăm *en passant* că **nu** generalii imperiali Heisler și Eugeniu de Savoya asediază Cenadul după 9 decembrie 1685 (*Ibidem*), ci cavaleria, dragonii și usarii de sub comanda *Tenente Maresciallo Barone [Claudius Florimund] di Mercy*, veniți de la *Wasserhell*^a, care traversează râul Mureș, prin vadul de lângă satul *Tzika*^b, probabil undeva la mijlocul lunii martie a anului 1686 și încearcă să cucerească cetatea Cenad, dar din cauza sloiurilor de gheață nu au putut fi trecute artileria și infanteria. Mercy se retrage la auzul veștii că vin otomanii în ajutorul Cenadului (*Foglietto straordinario*, 7.04.1686, p. 1).

^a Hódmezővásárhely, HU, aflat la ~37 km NV de Cenad, RO.

^b *vadum* și *Csika pag[us/i]. ol[im]*. s-au aflat în amonte de Cenadul Unguresc (*Mappa Geographico Limitanea...*, Sectio XXXIV).

Ungher⁹⁵, datată 14.03.1701 și trimisă din tabăra de la Bistra, Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI, reprezentantul imperial⁹⁶ în *Commissione limitanea*⁹⁷, menționează că demolarea fortificațiilor de pe râurile Mureș (deci, și Cenad) și Tisza încă nu începuse, din cauza lipsurilor a toate cele și menționează și responsabili: comandanții de pe acele râuri⁹⁸. Demantelarea Cenadului, realizată concomitent cu cea a cetății Felnac, a început în aceeași lună martie, iar cel care a dirijat-o a fost comandantul cetății Arad, numit în această funcție în vara anului 1699⁹⁹, colonelul Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg¹⁰⁰, care a folosit, pe lângă soldații din subordine și 300-400 de țărani din regiune, care nu au fost plătiți pentru munca lor¹⁰¹ (**Fig. 3**). Același comandant al cetății Arad a fost responsabil și cu demantelarea cetății Felnac.

Lipova¹⁰² și probabil *Vepries* (Chelmac-Cetate) au fost distruse de către militari din regimentul Neipperg¹⁰³, care tocmai ce încheiaseră lucrul la

95 Pe care nu am reușit să-l identific. Numele său apare sub formele *Ungher / Ungar* și el este *The commander of the frontier force, Captain Ungher...* (Stoye, 1994, p. 210), ori *sargente maggiore Ungher* și *Supremum Vigiliarum Magistrum Dominum Ungar* (*Relazioni*, II, p. 482; *Ibidem*, p. 509) sau *Comandantul suprem al străjilor* (Groza, 1998, p. 31).

96 *Commissario Cesareo / Commissarius Plenipotentarius* (l.l.); *kaiselichen Grenzscheidungskommissär* (l.g.).

97 comisia mixtă de trasare a noii granițe otomano-habsburgice.

98 *Li comandanti sul Marusio* (i.e. Mureș – n.m.) e *Tibisco* (i.e. Tisza – n.m.), *benché abbiano dietro di loro tutto il paese pieno e il comando de' fiumi, contutto ciò mi scrivono che, per mancanza di tutto, non hanno ancora cominciato le demolizioni...* (*Relazioni*, II, pp. 482-487, p. 487).

99 în luna iunie apare deja în funcție (Oross, 2011, p. 96).

100 Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg/Colberg [* 9.06.1661, Gibitzenhof (azi, Nürnberg, DE); † 10.08.1719, Buda (azi, Budapest, HU)]; 1699: colonel; între 1701-04/7(?) comandantul cetății Arad; 16.04.1704: general-maior; 20.05.1707: general-locotenent/de divizie; 2.05.1716: (General) Feldzeugmeister/general de artilerie / infanterie / geniu (ASB, 2006, p. 58). Pentru mai multe informații despre cariera lui militară *vide Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 19 (1884), pp. 88-90 (*on-line*).

101 Oross, 2011, p. 71.

102 La demantelarea Lipovei și construcția cetății Arad au lucrat *mulți ostași* și circa 600 de iobagi (Oross, 2011, p. 71).

103 OROSS András menționează un *Neuburg-ezredet* (colonelul *Neuburg* – tr.m.; Oross, 2011, p. 71). Dintr-un raport al lui L. F. Marsigli, adresat împăratului (14.03.1701), știm că acesta ceruse ca în activitatea de demantelare din estul Banatului să se implice *la maggior parte della milizia confinaria, altr'alli due battaglioni del regimenti Palphy* (i.e. Pálffy^a – n.m.) e *Naiburg* (i.e. Neipperg^b – n.m.; *Relazioni*, II, p. 483).

^a Erdődi gróf Pálffy Miklós (l.m.), Nikolaus VI Graf Pálffy von Erdőd (l.g.), Nicolae Pálffy de Ardud (l.r.).

Caransebeș. Cetatea Șiria a fost aruncată în aer doar în anul 1703, într-un alt context.

Fortificațiile de pe râul Tisza, în aval de Szeged – i.e. *Kis Canisia*¹⁰⁴, Becej, Zrenjanin, Žabalj și turnul din dreptul localității Titel –, au fost distruse de către trupele de sub conducerea comandantului cetății Szeged, Johann Friedrich, Freiherr von Globitz¹⁰⁵, cel care a supervizat lucrările, dar munca efectivă a fost condusă de către inginerul militar Christoph Collet, venit pentru acest lucru de la Arad. Acțiunea s-a desfășurat *între lunile martie și mai 1701, iar pentru ea Prefectura Szeged a plătit 400 de guldeni*¹⁰⁶. Chiar dacă Collet primea solda întreagă la Arad, el a solicitat să fie plătit suplimentar cu 3 florini pe zi¹⁰⁷.

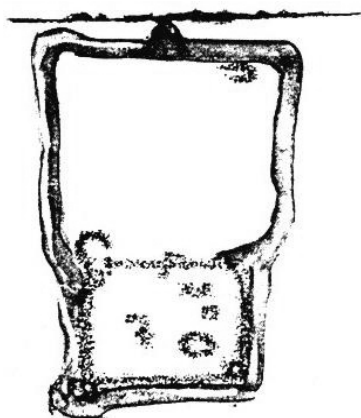

Fig. 3. Cetatea Cenad după demantelare (1701)¹¹⁰.

C o n f o r m unei știri, primite din Transilvania și publicate într-un ziar vienez¹⁰⁸ la data de 21 mai, toate fortificațiile din Banatul istoric erau deja demantelate¹⁰⁹ la începutul/mijlocul lunii mai a anului 1701, în conformitate cu tratatul de pace semnat la Karlowitz.

Mappa Geographico Limitanea... (1703)

După ce, în cadrul unui ceremonii oficiale, a semnat un *Stromento generale*¹¹¹ cu emisarul otoman Ibrahim Effendi, colegul său în *Commissione limitanea* (Bistra, 5.03.1701), Marsigli, cu întreaga delegație care îl acompania, intră în carantină lângă Marga, unde a trecut noua graniță cu Transilvania¹¹². În Banat bântuia încă ciuma¹¹³ (*Yersinia pestis*)¹¹⁴, care-l determinase să evite orașele Lugoj și Caransebeș și să-și stabilească cartierul general la confluență râurilor Bistra și Timiș încă din luna noiembrie a anului 1700. La începutul lunii aprilie, aflat încă în carantină¹¹⁵, de unde *se așteaptă să iasă în curând*, Marsigli transmite la Wien știrea că *demolarea tuturor locurilor [din Banat] cu neîntreruptă sollicitudine avansează către final*¹¹⁶. Marsigli va ajunge la Wien doar luna următoare¹¹⁷. Cu aceasta implicarea sa în trasarea granițelor și demantelarea fortificațiilor din estul Banatului istoric se încheie. Dar îi mai rămăsese un lucru de făcut.

În urma păcii de la Karlowitz trebuia trasată noua graniță otomano-habsburgică, de la Marea Adriatică și până în Podolia. Printre instrucțiunile transmise de către împăratul Leopold I, în martie 1699 la Wien¹¹⁸, lui Luigi Ferdinando, conte MARSIGLI, reprezentant imperial în *Commissione limitanea*, se număra și aceea de-a realiza o hartă detaliată a noii granițe¹¹⁹. Cel care a realizat efectiv¹²⁰ această lucrare a fost secretarul personal

111 *act general* (tr.m.).

112... *il Sig. Generale Conte Marsigly con tutta la Cesarea Commissione ritirandosi nel Lazaretto dentro i Confini di Transilvania, per fare la sua contumacia. (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 26.03.1701).*

113 Stoye, 1994, p. 202, 206, 207, 212.

114 Pentru *focarele temporare* de ciumă reprezentate de vestul Balcanilor, Moldova și Valahia, *vide* Panzac, 1985, pp. 105-133.

115 *Per il ritorno di un Corriere rispedito dal Sig. Generale Conte Marsigly da' i Confini della Transilvania s'intende, qualmente egli con tutta la Cesarea Commissione si trovati già nel Lazaretto, & in istato da uscire ben presso dalla contumacia; ... (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 6.04.1701).*

116 *...le demolizioni di tutt'i Luoghi con non interrotta sollecitudine si avanzavano al fine (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 6.04.1701).*

117 Stoye, 1994, p. 216.

118 Stoye, 1994, p. 178-179, 181.

119 *But the most interesting requirement of all was laid down in clause 25 of his instructions [received from Leopold I at Wien, in March 1699]: a detailed map was to be made of all the routes, ways, rivers, marshes, mountains and forests in order to have complete information regarding them in the future. (Stoye, 1994, p. 179).*

În testamentul său din 3.02.1710, Marsigli susține că el a comandat aceste hărți lui Müller *by his own initiative* și le-a plătit *with his own money* (Deák, 2005, p. [24]).

120 una dintre cele două hărți mari conține în josul

^b Eberhard Friedrich, Freiherr von Neipperg [* 17.02.1655; † 10.8.1725]; 25.09.1701: general-maior, 14.05.1704: general-locotenent, 16.03.1708: general de infanterie, 2.05.1717: mareșal.

104 pentru planul fortificației de aici *vide* Gilicze, 1996, p. 32.

105 [* ?; † ?]; baron, 1695: maior; 1697: colonel; .09.1695–1696, .03.1699–.11.1707: comandantul cetății Szeged; 3.05.1704: general-maior; 23.03.1710: general-locotenent (și ASB, 2006, p. 35).

106 Oross, 2011, p. 71. Cu 5 ani înainte OROSS András menționa *400 forintot* (i.e. florini -n.m.) (Oross, 2006, p. 1452).

107 Oross, 2006, p. 1452.

108 Nu este vorba de orice fel de ziar, ci de monitorul oficios în limba italiană al Casei de Habsburg.

109 *...e ch'essendo ormai affatto demoliti li Forti nel Territorio di Temeswar, siasi con ciò pienamente eseguito il Trattato di Pace trà ambi gl'Imperii (Foglio Aggiunto all'Ordinario, 21.05.1701).*

110 *on-line* <https://varak.hu/latnivalo/index/2602-Nagycsanak-Csanadvar/> (acces *Alaprajzok*; 29.07.2019). Planul a fost publicat de către BÓNA István (probabil în lucrarea sa despre cetățile arpadiene -Bóna, 1995 – *non vide*).

al lui Marsigli, Johann Christoph MÜLLER. Cele două hărți mari, două *folio* cu explicații cartografice suplimentare¹²¹ și hărțile celor 39 de secțiuni au fost terminate¹²² la Nürnberg în luna mai a anului 1703¹²³.

Cele 39 de *Sectio*, ...*Pars Confinium* prezintă, în general¹²⁴, granița otomano-habsburgică pe o lățime de 4 ore (2 ore pe o parte, 2 pe alta)¹²⁵, astfel încât acestea conțin informații importante¹²⁶, care clarifică multe lucruri rămase încă obscure. În *Sectio, XXXIV. \ Pars \ Confinium, \ qvæ \ Marus fl[uvii]. ripa meridional[is]. \ efficit.* este reprezentată și *Csanad arx ex pacto \ Pacis [Carlovitzensis] destructa / Cetatea Cenad distrusă din pricina pactului de Pace de la Karlowitz (tr.m.)* (Fig. 4). *Csanad*, la N de *Marusius sive Maros fl.*¹²⁷ (i.e. râul Mureș), este azi Magyarcsanád, HU. Aici cetatea Cenad este prezentată a fi fost chiar paralelă cu râul Mureș, cu *cetatea interioară* orientată spre amonte, iar *cetatea-varoș* spre avalul râului.

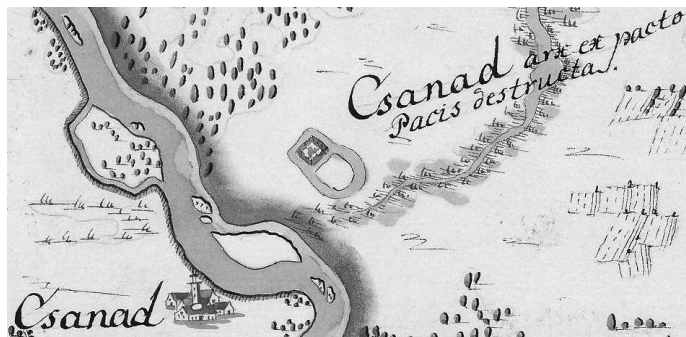

Fig. 4. *Mappa Geographico Limitanea ..., Sectio, XXXIV (1703)*¹²⁸.

cartușului legenda (*Notarum Explicatio*) Joh[annes]: Christoph[orus]: Müller; Norimbergens. Fecit. Cealaltă hartă (copia?) nu conține această menționare, ci un mult mai discret Ch[ristophorus]: Ercibsch(?) fecit.

¹²¹ pentru delimitarea frontierei în *Sectionem* III–IV, XV–XXIV și XXVI–XXIX.

¹²² probabil au fost începute în anul anterior.

¹²³ J. Ch. Müller îl anunță pe patronul său că a terminat lucrul într-o scrisoare trimisă din Nürnberg la data de 12.05.1703 (Deák, 2005, p. [24]). El menționează 41 de secțiuni, dar aceasta deoarece a numărat aici și cele două folio cu explicații cartografice suplimentare.

¹²⁴ sunt și excepții unde zone aflate mai în adâncime sunt reprezentate.

¹²⁵ *The border region is an area as wide as a four hour walk, that is two hours into the Austrian (sic!) and two [hours] into the realm of the Turkish (sic! ottoman - n.m.) emperor (sic! sultan - n.m.)* (Deák, 2006, p. 18).

¹²⁶ *pentru creștinătate* – acesta a fost argumentul lui Marsigli din testamentul său din 3.02.1701, care a fost citit pe 11.08.1731 în senatul Universității din Bologna, pentru ca hărțile să ajungă în posesia împăratului. După ce o copie a hărții generale a fost făcută, aceasta a fost predată ambasadorului imperial la Veneția pe 28.10.1732 (Deák, 2005, p. [24]).

¹²⁷ *Sectio, XXX. \ Pars \ Confinium ...*

¹²⁸ Harta are o roză a vânturilor cu N în susul ei.

Este ultima reprezentare cartografică de epocă a cetății Cenad. *Harta districtului Timișoara* (1720¹²⁹; Fig. 5) și *Harta districtului Cenad* (1721¹³⁰; Fig. 6), realizate

Fig. 5. *Mappa von den Temesva[r]er. District (1720)*.

de către cartografii militari habsburgi după cucerirea Banatului (1716), ne relevă doar ce par a fi niște ruine la Cenad, în timp ce la Magyarcsanád și într-o insulă a

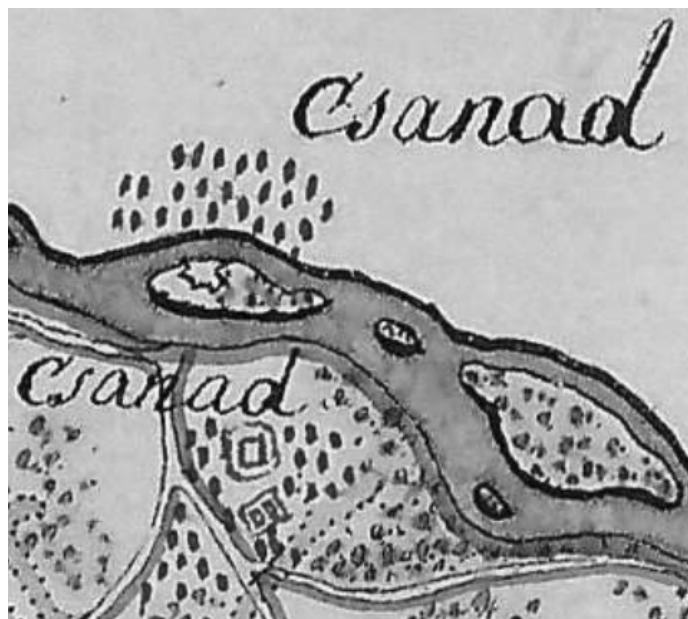

Fig. 6. *Mappa von den Csanader District (1721)*.

râului Mureș au apărut fortificații ridicate după anul 1702 de către soldații din noul confiniu militar mureșan.

¹²⁹ *Mappa von den Temesva[r]er. District (1720)*.

¹³⁰ *Mappa von den Csanader District (1721)*.

Rezumat

Nu cunoaștem autorul și nici data exactă când a fost realizat planul cetății Cenad dinainte de demantelarea din primăvara anului 1701. Bănuiesc că este vorba de Johann Christoph MÜLLER și sfârșitul verii anului 1700. Acțiunea de distrugere a fortificațiilor de la Cenad a căzut în sarcina comandantului cetății Arad, colonelul Georg Wilhelm, Reichsfreiherr von Löffelholz & Kolberg, care a folosit, pe lângă soldații din subordine și 300-400 de țărani din regiune. Acțiunea s-a desfășurat în primăvara anului 1701, între sfârșitul lunii martie și începutul lunii mai. La Cenad nu va mai fi construită vreodată o altă fortificație. Fără serioase cercetări dedicate nu avem decât a bâjbâi printre presupuneri și opinii, cele mai multe greșite.

BIBLIOGRAFIE

Abou-El-Haj, 2004 = Rifa'at A. ABOU-EL-HAJ, *Ottoman diplomacy at Karlowitz*, În: A[hmet]. NURI YURDUSEV (ed), *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional?*, Palgrave Macmillan UK, Basingstoke & New York, 2004, X + 202 pg., ISBN 978-0-333-71364-8, 978-1-349-40306-6, 978-0-230-55443-6; pp. 89-113 (publicat inițial în *The Journal of American Oriental Society*, vol. LXXXVII (1967), pp. 498-512).

ÁÚO = WENZEL Gusztáv, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár*, I-XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest-Budapest, 1860-1874.

ASB, 2006 = Dr. Antonio SCHMIDT-BRENTANO (München), *Kaiserliche und k.k. Generale (1618-1815)*, Österreichisches Staatsarchiv / A. Schmidt-Brentano, 2006, 115 pg.

Bóna, 1995 = BÓNA István, *Az Árpádok korai várai: 11-12. századi ispáni várak és határvárak*, Ethnica, Debrecen, 1995 (*editio secunda* 1998), 136 pg., ISBN 9634720048.

Borovszky, 1896 = BOROVSZKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából irta ..., Első Kötet: *A vármegye általános története*, Budapest, 1896, A Magyar Tudományos Akadémia Palotájában, HORNYÁNSZKY Viktor sajtója, XVIII + 500 pg.

Borovszky, 1897 = BOROVSZKY Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig*, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából irta..., Második Kötet. *A vármegye részletes története*. Térkép-melléklettel, Budapest, 1897, A Magyar Tudományos Akadémia Palo-tájában,

HORNYÁNSZKY Viktor sajtója, XI + 647 pg. + 1 kihajtható térkép (hartă).

Buzás, Kovács, on-line = BUZÁS Gergely, *A csanádi vár és templomok elhelyezkedésének rekonstrukciója*, În: BUZÁS Gergely, KOVÁCS Olivér, IV. László: *a Csanádi királytemetkezés*, În: *Altum Castrum Online Magazin, on-line* <https://archeologia.hu/iv-laszlo-a-csanadi-kiralytemetkezés> (25.06.2018).

Călători străini..., VI = *Călători străini despre țările române*, Vol. VI, M[aria]. M[atilda]. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, N[icolae]. STOICESCU, Mustafa Ali MEHMET, † Aurel DECEI, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Institutul de Istorie „N. Iorga”, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, VIII + 822 pg.

Călători străini ..., VII = *Călători străini despre țările române*, Vol. VII, Maria HOLBAN, M[aria]. M[atilda]. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1980, 622 pg.

Cotoșman, 1935 = Gheorghe COTOȘMAN, *Din trecutul Bănatului: Comuna și bisericile din Giridava-Morisena-Cenad (Monografie istorică)*, Cu o prefață de Pr. Dr. Nicolae M. POPESCU, Profesor universitar, membru al Academiei Române, Cartea IV., Timișoara, Tipografia Sonntagsblatt, 1935 (*editio secunda*, îngrijită de prof. Gheorghe DORAN, Ed. Marineasa, Timișoara, 2009, ISBN 978-973-631-554-1), 88/116 pg. (se citează după *editio secunda*).

Deák, 2005 și Idem, 2006 = DEÁK Antal András, *Térképek a félhold árnyékából / Carte geografice dall'ombra della mezzaluna / Landkarten aus dem Schatten des Halbmondes / Maps from under the shadow of the crescent moon*, Duna Múzeum, Esztergom, 2006, 436 pg. + 1 CD-ROM (*editio princeps*, 2005, Vizügyi Múzeum Levéltár és Könyvgyűjtemény), ISBN 9630605724; *The Manuscript maps of L. F. Marsigli and J. C. Müller*), 40 pg.

DRH, II/4 = *Documente privitoare la istoria românilor: 1531-1552*, Culese, adnotate și publicate de Nic[olae]. DENSUȘIANU, Volumul II., Partea 4, București, 1894, XXXIII + 756 pg.

Forțiu, 2016a = Sorin FORȚIU, *Despre un Egris care nu-i Igrîș, ci Ezerîș • sau cum a apărut planul unui Schanz drept fortificație medievală la Igrîș*, În: *Morisena* (ISSN(-L) 2501-1359), Anul I, Nr. 2/2016, pp. 1-9.

Forțiu, 2016b = Sorin FORȚIU, *Fenlak (Felnac)*,

arcis rudera, În: *ArheoVest*, Nr. IV: *In Honorem Adrian BEJAN*, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 26 noiembrie 2016, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Universitatea de Vest din Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2016, Vol. 1: pp. 1-532 + DVD, Vol. 2: pp. 533-982, ISBN 978-963-315-310-9 (Összes/General), ISBN 978-963-315-311-6 (Kötet/Vol. 1), ISBN 978-963-315-312-3 (Kötet/Vol. 2); Vol. 2, pp. 893-948.

G. Tóth, 2014 = G. TÓTH Péter, *Egy Marsigli-térkép margójára: Észrevételek Csanád város topográfijához – Comments on a Marsigli Map: Observations about the Topography of Csanád City* –, În: *Belvedere Meridionale*, XXVI (2014), 3., pp. [63]-69.

Gilicze, 1996 = GILICZE János, *Az 1695. és 1696. évi hadjáratok és térképeik*, A Makói Múzeum Füzetei, 86., Makó, 1996, 56 pg., ISSN 0324 5179, ISBN 963 03 4223 5.

Groza, 1998 = Liviu GROZA, *Restituiri istorice*, volumul 6: *Tratatetele de pace austro-otomane și Culoarul Timiș – Cerna*, Ed. „Dacia Europa Nova”, Lugoj, 1998, 172 pg.

Hațegan, Boldea, Țeicu, 2006 = Ioan HAȚEGAN, Ligia BOLDEA, Dumitru ȚEICU, *Cronologia Banatului*, Vol. II. Partea 1: *Banatul între 934-1552*, Academia Română, Filiala Timișoara, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu” (sic!), Biblioteca Banatica, Seria Historica, Numerus IV, Ed. Banatul și ArtPress, Timișoara, 2006, 398 pg., ISBN 973-7836-56-1, 973-97121-0-3, 973-7837-72-3.

Hațegan, 2016 = Ioan HAȚEGAN, *Cenad: monografie istorică*, Ed. ArtPress, Ed. Banatul, Timișoara, 2016, 352 + [6] pg. de erate, ISBN 978-973-108-689-7, 978-606-8385-09-9.

Iambor, 2001 = Petru IAMBOR, *Archaeological Contributions to the Study of the Early Medieval Town of Cenad (Timiș County)*, În: *Transylvanian Review*, Volume X, No. 2, Summer, 2001, pp. 98-111.

Iambor, 2003 = Petru IAMBOR, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezării medieval-timpurii de la Cenad (jud. Timiș)*, În: Avram ANDEA (ed), *Studii de istorie medievală și premodernă: omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*, Ed. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, 514 pg., ISBN 973-610-222-X; pp. 23-29.

Iambor, 2005 = Petru IAMBOR, *Așezări fortificate din Transilvania (sec. IX-XIII)*, Ediție îngrijită: dr. Tudor SĂLĂGEAN, Cuvânt înainte:

prof. univ. dr. Nicolae EDROIU, Cluj-Napoca, Seria: Documente • Istorie • Mărturii, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, 408 pg., ISBN 973-7710-77-0.; pp. 82-87, 203-206 (*Cenad*).

Karczag, Szabó, 2010 = KARCZAG Ákos, SZABÓ Tibor, *Erdély, Partium és a Bánság erodított helyei. Várak, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erodítmények a honfoglalástól a 19. század végéig*, Semmelweis Kiadó, Budapest, 2010, 758 pg., ISBN 9789639879607.

Kisari Balla, 2005 = KISARI BALLA György, *Marsigli tábornok térképei / La mappe del generale Marsigli*, Budapest, 2005, Kanizsai Nyomda Kft., 540 pg., ISBN 963 460 761 6. (majoritatea hărțile reproducute sunt manuscrise. Excepție fac cele cu nr. 161-227, pp. 420-486).

Livre Troisieme, 1698 = *Livre Troisieme. \ Contenant Les Marches et Compemens de L'Armée \ Imperiale en Hongrie sous les Ordres de Son \ altesse Serenissime Le Prince Eugène de \ Savoie en 1698.*, un volum, autor anonim, 52 folio, text în limba franceză, 25 de vedute color, planuri ale unor fortificații, disponibil la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU • H III c (1651-1700) • H III Újkori háborúk (1492-1789) • H Háborúk, cota H III c 285.

Marcu, 2000 = Florin MARCU, *Marele dicționar de neologisme*, Ed. Saeculum I.O., 2000, 960 pg., ISBN 978-973-8455-26-9 (*on-line*).

Mappa Geographico Limitanea... (1703) = Johann Christoph MÜLLER [& Luigi Ferdinando MARSIGLI], *Mappa Geographico Limitanea \ in qua \ Imperiorum Cæsarei et Ottomanici Confinia \ in almæ pacis Carlovitzensis Congressu Decreta \ et a Duobus Utriusque Imperi Commissaris Intituta Solenni Expeditione \ Partium naturaliter Per Montes Flumina et Fluviolos Partium artificialiter erectis suo loco terræ lapidumve cumulis \ Stabilita atque statuta \ exceptis iisque Transylvaniam Valachia et Moldavia distingunt \ Iam antea notis et in antiquo suo Statu Permanentibus \ Generali delineatione exhibentur \ in subsequentium sectionum mappis topographicis \ quibus heic lineolæ transversales iisque interpositi numeri \ Correspondent multo specialissime representanda*; hărți manuscrise color, 41 folio, două 104 × 49 cm, restul 49 × 62 cm (doar *Sectio XIX* este mai mică; două folio cu *Signa limitanea ad vivum delineata...* pentru *Mappa prior.* și *Mappa altera.*), [1:500000^a (*Mappa prior.*, *Mappa altera.*); 1:37500 (*Scala unius Hora*)], Norinbergæ. (Nürnberg); disponibile la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul B IX Ausztria-Magyarország • B

IX c szaktudományos térképek (XVIII. századtól 1918-ig), Cota B IX c 634.

^a scara este oferită în *horæ pro equitante* (ore de călărie).

Mappa \ Von dem \ Temesva[r]er. District. \ Worinen Alle Bewohnte Dorffschafften, Sambt denen Prædien, Flüssen, bäch, Morasten, und \ Waldungen Enthalten, nach Vorgenommener Geometrischer accurater Abmessung \ Im Jahr 1720. [Legenda:] *Bewohnte Dörffer, / Unbewohnte Dörffer oder Prædien / Districts = Granitz \ Mastab von 6000 Geometrischen Schritten, Zweyer Stunden oder einer Teutschen Meillen.* Hartă manuscris, fără autor(i), copie color, 82 × 59 cm, scara [1:122000]¹³¹, disponibilă la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul: B IX Ausztria–Magyarország • B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig), Cota: B IX a 659.

Mappa \ Von den \ Csanader \ District. \ Worinen Alle bewohnte Dorffschafften, Sambt denen Prædien, flüssen, \ Morasten und Waldungen enthalten, nach Vorgenommener Geome=trischer accurater abmessung im Jahr 1721. [Legenda:] *bewohnte dörffer, / Unbewohnte dörffer / Districts granitz \ Mastab von 6000. Geometrischen Schritt oder Zweyen Stunden.* Hartă manuscris, copie color, 75 × 55 cm, [1:126000], disponibilă la *Hadtörténeti Intézet és Múzeum*, Budapest, HU, Fondul: B IX Ausztria–Magyarország • B IX a politikai, közigazgatási térképek (XVI. századtól 1918-ig), Cota B IX a 619.

Măruia et alii, 2011 = Liviu MĂRUIA, Dorel MICLE, Adrian CÎNTAR, Mircea ARDELEAN, Andrei STAVILĂ, Lavinia BOLCU, Oana BORLEA, Cu contribuții de: Petru HORAK, Călin TIMOC, Cristian FLOCA, Lucian VIDRA, *ArheoGIS. Baza de date a siturilor arheologice cuprinse în Lista Monumentelor Istorice a județului Timiș. Rezultatele cercetărilor de teren*, Ed. BioFlux Cluj-Napoca, 2011, 601 pg., ISBN 978-606-8191-23-2.

Micle, 2013a = Dorel MICLE, *The situation of the archaeological findings in the area of Cenad (Timiș County) in the context of debates on the cultural role of this political, administrative and religious centre in the Middle Ages*, În: *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 71 (2013), pp. 206-215.

¹³¹ *Masstab von 6000. Geometrischen Schritten, Zweyer Stunden oder einer Teutschen Meillen*^a (Scara de 6000 de pași geometrice, două ore sau o milă germană – tr.m.).

^a O milă germană (*Meile*) avea 24000 de picioare (*Fuß*) germane (dar acesta varia considerabil de la o locație la alta). Mila austriacă standard, folosită în sudul Germaniei și în teritoriile Casei de Habsburg, avea lungimea de 7,586 km.

Micle, 2013b = Dorel MICLE, *Cenadul în contextul geografiei istorice. O analiză a evoluției condițiilor de habitat*, În: Claudiu MESAROS (coordonator), *Filosofia Sfântului Gerard de Cenad în contextul cultural și biografic*, JATE Press Szeged, 2013, 192 pg., ISBN 978-963-315-148-8; pp. 158–173.

Móré Heitel, 2005 = Suzana MÓRÉ HEITEL, *Despre biserica lui Ahtum de la Morisena (Cenad)*, În: *Studii și materiale de istorie medie*, XXIII (2005), pp. [9]–22.

MTA Értésítője = *A Magyar Tudományos Akadémia Értésítője*, Huszadik Évfolyam (1886.), Kiadja A Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1887, 278 pg.

Oross, 2006 = OROSS András, *Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17–18. század fordulóján*, În: *Századok*, 140. (2006), 6. szám, pp. 1441–1473.

Oross, 2011 = OROSS András, *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése a 17–18. század fordulóján*, PhD Disszertáció Tézisei (ms), ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola, Budapest, 2011, 251 pg., on-line <http://doktori.btk.elte.hu/hist/orossandras/diss.pdf> (6.06.2016); publicată sub titlul *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Budapest, 2013, 256 pg., ISBN 978-963-08-7294-2 (*non vide*).

Panzac, 1985 = Daniel PANZAC, *La peste dans l'empire ottoman, 1700-1850*, Collection Turcica, V, Édition Peeters, Louvain, 1985, 660 pg.

Popa-Lisseanu, 1935 = Rogerius, *Carmen miserabile / Cântecul de jale*, Traducere de G[heorghe]. POPA-LISEANU, *Fontes Historiae daco-romanorum / Izvoarele Istoriei Românilor, Fasciculus / Volumul V., Tip[ografia]. «Bucovina», București, 1935, 104 pg.*

Reiszig, 1912a = REISZIG Ede (kiegészítette: VENDE Aladár szerkesztő), *Temes vármegye közséjei*, În: BOROVSZKY Samu [*et alii*], *Temes Vármegye, Magyarország vármegyéi és városai... Enciklopédiája, Országos Monografia Társaság, Budapest, s.a. [1912(?)], 464 pg. + 1 térkép/hartă; pp. 21–128.*

Reiszig, 1912b = REISZIG Ede (kiegészítette: VENDE Aladár szerkesztő), *Torontál vármegye közséjei*, În: Dr. BOROVSZKY Samu [*et alii*], *Torontál Vármegye, Magyarország Vármegyéi és Városai... Enciklopédiája, Országos Monografia Társaság, Budapest, s.a. [1912(?)], XII + 632 pg. + 1 térkép/hartă;*

pp. [14]–140; *Idem*, *Torontál vármegye története 1779-ig*, În: *Ibidem*, pp. 331–429; *Idem*, *A vármegye nemes családai*, În: *Ibidem*, pp. 519–554.

Relazioni = Luigi Ferdinando MARSILI, *Relazioni dei confini della Croazia e della Transilvania a sua Maestà Cesarea (1699-1701)*, a cura di Raffaella GHERARDI, 2 volume (vol. I: 1699, 274 pg; vol. II: 1700–1701, 260 pg), Modena, Mucchi Editore, 1986, ISBN 88-7000-086-9.

Rusu, 2005 = Adrian Andrei RUSU, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, 654 pg. + CD, ISBN 973-7867-27-0.

Sebestyén, 1984 = Gheorghe SEBESTYÉN, *Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L. F. Marsigli*, În: *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, An XV (1984), nr. 1, București, pp. 41-49.

Slottman, 1997 = William B. SLOTTMAN, *Ferenc II Rákóczi and the Great Powers*, East European Monographs, No. CDLVI, Boulder, Columbia University Press, New York, 1997, XXX + 454 pg., ISBN 0-88033-353-7.

Stoye, 1994 = John STOYE, *Marsigli's Europe, 1680-1730: the life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*, Yale University Press, New Haven & London, 1994, 356 pg., ISBN 0300055420.

Szentkláray, 1886 = SZENTKLÁRAY Jenő, *A becskerekí vár* (Olvastatott a Magyra Tudományos Akadémia II. osztályának 1886. január 11-é tartott ülésén.), Magyar Tud[ományos]. Akadémia, Budapest, 1886, 50 pg.

Szentkláray, 1900 = SZENTKLÁRAY Jenő, *Krassó vármegye őshajdana*, Kiadta Krassó-Szörény vármegye közönsége, Budapest, 1900, Athenaeum Irod[almi]. és Nyomdai R[észvény]. T[ársulat]. Könyvnyomdája (Lugos, Nemes Kálmán bizom.), 1900, IV + 208 pg.

Szentpétery, 1923 = SZENTPÉTERY Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, I. kötet, 1. füzet., Budapest, 1923, XIII + [3] + 176 pg.

Veress, 1906 = VERESS Endre, *A bologna Marsigli-iratok magyar vonatkozásai (Marsigli egykorú arczképével)*, Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle« 1906. évi folyamából [2. szám, pp. [109]–130: *Első közlemény*; 3. szám, pp. [211]–231: *Második, befejező közlemény*], Budapest, Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Nyomása, 1906, 44 pg.; pp. 8-9.

Dr. Costin Feneșan
(București)

Cum au fost scoase la licitație în 1781-1782 domeniile și moșiile fiscale din Banat

Decisă prin decretul imperial din 1 februarie 1778, incorporarea Banatului imperial în regatul Ungariei a fost decontul final al unei confruntări care a opus, vreme de o jumătate de secol, politica centralizatoare a lui Carol al VI-lea și a Mariei Tereza presiunii neîntrerupte și stăruitoare a nobilimii din Ungaria, doritoare să obțină restaurarea integrală a situației constituționale anterioare cuceririi otomane din 1552 și 1658¹. Disputa s-a accentuat mai ales în deceniul al optulea al secolului al XVIII-lea, când pretențiile maghiare, al căror vârf de lance erau cancelarul aulic prinț Francisc Eszterházy și consilierul aulic conte Carol Zichy, și-au găsit aliați neașteptați în persoana arhiducesei Maria Cristina, fiica favorită a împărătesei, și soțul acesteia, ducele Albert de Sachsen-Teschen. După moartea Mariei Tereza (30 noiembrie 1780), succesorul ei, Iosif al II-lea, un adept convins al statutului constituțional special al Banatului în spiritul lui Eugeniu de Savoia, s-a văzut pus în fața faptului împlinit. El nu a mai putut împiedica desfășurarea procesului de altfel destul de sinuos de incorporare a Banatului, dar a încercat și a reușit măcar în parte să limiteze daunele acestuia pentru politica de centralizare a statului. Procesul pornise însă pe o cale fără de întoarcere. În cele ce urmează, socotim nimerit să înfățișăm câteva din elementele-cheie ale acestui proces de integrare a fostului Banat imperial într-o structură constituțională nouă.

La 25 aprilie 1778, fără a ține seama de memoriul ultimului guvernator al Banatului, baronul Pompeius de Brigido, împărăteasa Maria Tereza a dispus înființarea Comisiei aulice regale de incorporare (*Commissio incorporatoria aulico-regia / Königliche Hof-Incorporations-Commission*), care s-a constituit

1* Cercetător independent; e-mail: costinfenesan@yahoo.com.

În legătură cu desfășurarea acestui proces, vezi Szentkláray Jenő, *Száz év Délmagyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Timișoara, 1879, p. 281-380; Costin Feneșan, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Timișoara, Editura de Vest, 1997, p. 23-38; Marlen Negrescu, *Quellenberichte über die Annexion des Banats durch die ungarische Krone*, în vol. "Das Banat im 18. Jh.", Timișoara, 1996, p. 103-109 ("Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Temesiensis", I).

CUPRINS

Sorin Forțiu – <i>Csanad arx ex pacto Pacis [Carlovitzensis] destructa</i>	1
Costin Feneșan – Cum au fost scoase la licitație în 1781-1782 domeniile și moșiile fiscale din Banat	14
Dumitru Tomoni – Catedrala ortodoxă română din Timișoara, în decembrie 1989, adevăr și mistificare	25
Constantin-Tufan Stan – Un fenomen alarmant: dispariția simbolurilor identității naționale!	31
Mircea Rusnac – Satul tirolezilor din Banat	33
Ioan Rancov – Delegați vinganți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918	35
Tiberiu Ciobanu – Despre Vasile Maniu la aniversarea a 195 de ani de la nașterea lui	38
Dragoș Curelea – Coordonate succinte privind activitatea mitropolitului Antim Ivireanu în vremea domniei lui Constantin vodă Brâncoveanu	40
Ion Căliman – Îndeletniciri și ocupații ale localnicilor din zona Făgetului	43
Daniela Curelea, Dragoș Curelea – Considerații sumare cu privire la activitatea publicistică a lui Dumitru Cruțiu Delasăliște în paginile periodicelor culturale din Arad și Constanța (1904-1934)	46
Florin Zamfir – Evoluția manualelor din școlile românești bănățene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	49
Alexandru Kósa – Organizarea militară în Banatul Medieval, secolele XIV-XVI	52
Ion Traia – Ioan Jivi Bănățeanu și propaganda proromânească în S.U.A.	57
Gabriela Șerban – <i>Oameni de ieri și de azi</i> (2). Preotul Lazăr Benone Magheți, un destin al Rezistenței anticomuniste din Banat	63
Ionel Bota – Căcova sau Grădinari de Caraș. Însemnări monografice despre un habitat rural din Banatul Montan. Din preistorie până în veacul al XV-lea (I)	67

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: Dușan Baiski (Timișoara) – editor și redactor-șef, Geo Galetaru (Dudeștii Noi) – redactor-șef adjunct, prof. drd. Iancu C. Berceanu (Sânnicolau Mare) – redactor-șef adjunct, dr. Ionel Bota (Oravița), dr. Valentin Bugariu (Birda), dr. Claudiu Călin (Timișoara), conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu (Timișoara), dr. Ion Cârja (Cluj-Napoca), prof. dr. Dragoș Curelea (Sibiu), prof. Simion Dănilă (Belint), dr. Costin Feneșan (București), Sorin Forțiu (Timișoara), prof. dr. Ioan Hațegan (Timișoara), dr. Alexandru Kósa (Timișoara), Werner Kremm (Reșița), prof. dr. Mircea Măran (Vârșeț), prof. Gheorghe Rancu-Bodrog (Șopotu Vechi), dr. Simona Regep (Timișoara), dr. Mircea Rusnac (Reșița), dr. Constantin-Tufan Stan (Lugoj), prof. dr. Dumitru Tomoni (Făget), bibliolog Gabriela Șerban (Bocșa), muzeograf Ion Traia (Timișoara), dr. Florin Zamfir (Variaș).

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor le revine exclusiv autorilor.

Textele se pot trimite prin e-mail: dušanbaiski@gmail.com, în format .doc sau .docx.

Revista apare trimestrial și se difuzează gratuit, inclusiv prin www.cenad.ro.

Tiraj: 250 de exemplare/apariție.

Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359; ISSN-L 2501-1359